

دو فصلنامه تخصصی تاریخ ایران اسلامی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شوشتر

سال هفتم، شماره دوم، پیاپی (۱۳)، پاییز و زمستان ۱۳۹۶

تاریخ دریافت: ۹۶/۳/۲۱ تاریخ پذیرش: ۹۶/۶/۲۹

صص ۳۲-۱

روند دگرگونی شعائر مذهبی بر روی سکه‌های دوره ایلخانی

۱- جهانبخش ثواقب^۲، ۲- سیاوش امرایی

۱- استاد گروه تاریخ دانشگاه لرستان

۲- کارشناسی ارشد تاریخ ایران اسلامی و کارشناس میراث فرهنگی لرستان

چکیده

جامعه ایرانی همگام با جوامع معاصر خود تحت تأثیر نوآوری‌ها و ارتباطات متقابل سایر دول قرار گرفت. الگوها و ابعاد هنری سایر ملل را به شیوه مطلوبی به عاریه گرفت و به نحوی با هنر و فرهنگ ایرانی تلفیق نمود که سبکی کاملاً ایرانی را به مخاطب معرفی نمود. سکه نیز از این مقوله مستثنی نیست. از زمانی که ایرانیان به تأسی از لیدی‌ها به ضرب سکه مبادرت نمودند، مسکوکات اولیه خود را با الهام از افکار و عقاید خویش ضرب نمودند. این موضوع در طول دوره باستان با نقر نقوش و شعائر ملی، تجلی دین و دولت سلسله‌های حاکم ایرانی بود. در دوره اسلامی نیز شعائر نقر شده بر روی مسکوکات متأثر از تعالیم و شعائر اسلامی بود. اگر چه در ادوار مختلف دارای فراز و نشیب خاص خود بوده اما روح کلی، شاکله اصلی و هویتی محسوس بر روی سکه‌های این دوره قابل مشاهده است. با پیدایش مغولان و تشکیل دولت ایلخانی شرایطی خاص ایجاد گردید. ایلخانان به خاطر چگونگی تسلط بر ایران، اعتقادات مذهبی و تسامح و تساهل دینی، ضمن ادامه روند به کارگیری شعائر شیعی و اهل تسنن؛ موجبات پیدایش شعائر غیراسلامی را بر روی مسکوکات فراهم نمودند. در این مقاله ضمن

تشریح مسکوکات موجود براساس توالی سلطنت حاکمان ایلخانی، به روند دگرگونی شعائر مذهبی نقر شده بر روی این مسکوکات پرداخته شده است.

کلید واژه‌ها: ایلخانیان، مسکوکات، شعائر مذهبی، تشیع، تسنن.

مقدمه

سکه به‌عنوان یکی از اسناد تاریخی، بازتاب دهنده ابعاد گوناگونی از جوامع انسانی است. مسکوکات افزون بر کارکرد مبادله‌ای و اقتصادی، زوایایی از جهان‌بینی و عقاید، هنر، شعائر و برخی از جنبه‌های حاکمیتی را به نمایش می‌گذارد. از جمله موارد مهم که سکه‌ها انتقال دهنده آن هستند، نقوش و شعائر مذهبی و القاب و تصاویر پادشاهان است که از دوره باستان در ایران معمول بوده و در دوران اسلامی با تغییراتی که به خود دید اما همچنان نقوش و شعائر بر روی سکه‌ها تداوم یافت. در این دوره حتی ضرب سکه که از نشانه‌های خلافت بود با نقر نام خلیفه بر آن از سوی حکومت‌های محلی، موجب مشروعیت یافتن اقتدار آن‌ها می‌گردید. بنابراین، سکه‌ها سیاست مذهبی حکومت‌ها را نیز نشان می‌داد. اگر چه در دوره اسلامی ترسیم تصاویر انسانی بر روی سکه‌ها ممنوع شد اما القاب، عناوین، شعائر مذهبی، طراحی مسکوکات و استفاده از نقوش گیاهی، هندسی و حیوانی و تنوع نقوش تحول مهمی بر روی سکه‌ها ایجاد کرد. این مقاله با هدف بررسی روند دگرگونی شعائر مذهبی بر روی مسکوکات دوره ایلخانی و بررسی نوع طرح‌های مسکوکات، تحلیل و تطبیق شعائر و طرح‌ها با یکدیگر، به این پرسش پاسخ می‌دهد که؛ بینش و نگرش مذهبی ایلخانان چه تحولی را در زمینه نقوش و شعائر روی سکه‌ها پدید آورد؟ مفروض این پژوهش آن است که تسامح مذهبی ایلخانان زمینه نقر شعائر غیراسلامی را در کنار شعائر مرسوم اسلامی فراهم نمود. پژوهش‌هایی که تاکنون درباره مسکوکات انجام گرفته نظیر ترابی (۱۳۵۰)، سرفراز و آوزمانی (۱۳۸۳) و دیگران بیش‌تر به بررسی مقوله‌هایی چون عیار، وزن، خط، ضربخانه و از این قبیل پرداخته‌اند، اما به شعائر و نقوش روی سکه‌ها توجه نکرده‌اند. اما پژوهش حاضر متفاوت از دیگران، بر روی نقوش و شعائر مذهبی نقر شده بر مسکوکات این دوره متمرکز شده است. این پژوهش به شیوه تاریخی - تحلیلی انجام یافته، ضمن بررسی متون تاریخی و پژوهش‌های انجام گرفته درباره

سکه‌های دوره ایلخانی از سکه‌های موجود در موزه‌ها و وبسایت‌های داخلی و خارجی عکس و یادداشت تهیه شده است. یافته پژوهش نشان داده است که نقوش و شعائر روی سکه‌های مغولان و ایلخانان با روند مرسوم سنت اسلامی حکومت‌های پیش از خود متفاوت بوده و در کنار شعائر اسلامی، شعائر غیراسلامی نیز بر روی سکه‌ها نقش می‌شد که به سیاست تسامح مذهبی آنان بستگی داشت.

شعائر مذهبی سکه‌های دوره اسلامی

نقش شعارهای دینی بر سکه‌ها در بسیاری از موارد، حاکی از نوعی تمهید سیاسی است که در بعضی از دوره‌های مشخص تاریخی برای جلب حمایت توده‌های مردم به کار برده شده و غالباً نشان‌دهنده این معنی است که صاحب سکه یا سلطان عصر بر کدام یک از گروه‌های اجتماعی زمان خویش متکی بوده است. (عقیلی، ۱۳۶۰: ۳۸) با ورود اسلام به ایران شاهد دگرگونی در همه ابعاد سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و دینی جامعه ایرانی می‌باشیم. پیش از آن، نقوش و بن‌مایه‌های شعائر مذهبی در جامعه ساسانی و به‌ویژه مسکوکات، متأثر از مذهب زرتشتی بود و در بیشتر زمینه‌ها به دلیل قدرت مذهبی و نفوذ موبدان زرتشتی ردپای گفتارها و آموزه‌های مذهبی به چشم می‌خورد. مصداق آن‌ها را در کتاب مقدس زرتشتیان (اوستا) و بسیاری از سنگ‌نوشته‌ها و یادمان‌های دوره هخامنشی در تخت جمشید، پاسارگاد، بیستون، گنج‌نامه همدان و... می‌توان به‌وضوح مشاهده کرد. اما شکل‌گیری حکومت با اندیشه اسلامی در ایران رویکرد خاص خود را داشت و بیشتر مسایلی را مطرح و پی‌گیری می‌نمود که گم‌شده جامعه ساسانی بود و آن آسمانی و الهی بودن دین جدید بود. انعکاس آن را در نخستین سکه‌های عرب - ساسانی در جملاتی مانند بسم‌الله، بسم ربی و... می‌بینیم. با این حال به‌رغم تغییرات جزئی در نحوه ضرب سکه‌ها و شعائر مذهبی، در حکومت‌های ایران دوران اسلامی موضوعاتی آسمانی چون «توحید»، «نبوت»، «ارادت به ائمه اطهار» و ذکر نام خلفای راشدین، اصل و اساس شعائر آن‌ها را در بر می‌گیرد. بر روی تمامی سکه‌های دوره اسلامی تا دوره ایلخانی، جملاتی چون: «لااله الاالله» و «محمد رسول‌الله» وجود دارد که به‌عنوان مشخصه اصلی سکه‌های حکومت‌های دوره اسلامی در ایران است. البته بر روی برخی سکه‌های

سلجوقیان روم، اتابکان آذربایجان، جمله لاله‌الاله محمد رسول‌الله وجود ندارد. (ترابی، ۱۳۵۰: ۲/۵۳-۴۵) این مهم فارغ از ایرانی بودن و غیر ایرانی بودن پادشاهان و سلاطین حاکم در ایران کاملاً رعایت می‌شد. به طوری که در دوره نامسلمانی ایلخانان استفاده از آیات قرآن فارغ از بیگانگی و نامسلمان بودن آن‌ها کارکرد خاص خود را بر روی سکه‌ها حفظ کرد. برخی آیات و کلمات در بیشتر دوره‌ها تکرار و تعدادی دیگر نیز خاص حکومت‌های اسلامی بودند. چنانچه آیه ۳۳ سوره توبه در دوره ایلخانی و در دوره‌های پیشین استفاده گردید و آیه ۲ سوره فتح بر روی سکه‌های تیمور نقر گردید و شعائر مذهبی به کار گرفته شده بر روی سکه‌ها که جزئی از شعائر اسلامی محسوب می‌شد از سوی سلاطین و حکمرانان مورد توجه قرار می‌گرفت.

شعائر روی سکه‌های دوره ایلخانی

دوره حاکمیت ایلخانان در ایران دارای فراز و نشیب‌های زیادی از زوایا و ابعاد مختلف سیاسی، اقتصادی و مذهبی است. تسلط آن‌ها بر ایران با توجه به بیگانه بودن و اعتقادات مذهبی متفاوت، مانند پیروی از عقیده شمنی، تا جایی که برخی مورخان آن‌ها را بی‌دین و حتی مورخان روسی از دین آن‌ها اظهار بی‌اطلاعی می‌نمایند، با این حال آن‌ها به خدای یگانه باور داشتند. (اشپولر، ۱۳۷۴: ۱۷۴) اما اعتقادات مذهبی آن‌ها قابل مقایسه با اسلام نبود و بسیاری از مراسم آن‌ها بر خرافه، سحر و جادو استوار بود. با این وجود حکومت بر جامعه‌ای که هیچ سنخیتی بین قوم غالب و مغلوب وجود نداشت تا حدودی مشکل به نظر می‌رسید. در راستای همین موضوع، آن‌ها در ابتدای زمامداری خود در صدد استفاده از دیوان‌سالاران ایرانی و حفظ شعائر مذهبی موجود برآمدند. از بین رفتن اسماعیلیان توسط مغولان فرصتی مناسب برای شیعیان فراهم نموده و آن‌ها یکه‌تاز میدان شدند. (بیانی، ۱۳۷۰: ۱/۲۵۰) تهاجم مغول جماعات غیراسلامی ایران را نیز تقویت بخشید. (بویل، ۱۳۸۱: ۵۱۳) سلاطین فرانسه و پاپ‌ها تمایل چندانی به پذیرفتن و قبول مسیحیت توسط ایلخانان نداشتند و صرفاً آن‌ها را در برابر مصر به‌عنوان یک متحد مدنظر داشتند و از این منظر سود می‌بردند. (پیگولوسکایا، ۱۳۵۴: ۳۵۳) ایلخانان در ابتدای کار خود ضمن بهره‌مندی از دیوان‌سالاری ایرانی سیاست خود را در امور

مذهبی بر مبنای تسامح و تساهل قرار دادند. هلاکو بنیانگذار حکومت ایلخانی در ایران هر چند دارای اعتقادات اسلامی نبود در ابتدای امر، اوقاف کل مملکت را به خواجه نصیرالدین توسی واگذار نمود. (بیانی، ۱۳۷۰: ۳۵۱/۱) در دوره حاکمیت ایلخانان غیرمسلمان به‌رغم اینکه آنان خود تعلق خاطری به کیش و دین اسلام نداشتند در تکریم شعائر اسلامی تلاش نمودند. البته تلاش و همفکری افرادی چون خواجه نصیرالدین توسی در پیاده نمودن اهداف سیاسی و فرهنگی خود در ساختار سیاسی دولت جدید ایلخانی و در کنار آن نفوذ و قدرت‌گیری مذهب تشیع را نمی‌توان از نظر دور داشت. این موضوع در تمام ارکان جامعه ایلخانی، چون معماری، نقاشی و از این قبیل، ساری و جاری گردید. به جهت اهمیت و جایگاه مسکوکات دوره ایلخانی و تغییرات پدید آمده از سقوط دولت خوارزمشاهی و شکل‌گیری بنیان جدید حکومتی، شعائر نقر شده بر روی سکه‌های این دوره بر اساس توالی تاریخی حکمرانان این سلسله به شرحی که خواهد آمد، تشریح می‌گردد.

۱. هولاکوخان ۶۶۳-۶۵۴ ه.ق.

پس از اینکه منکو به خانی مغولان انتخاب شد، برادر بزرگترش (قوبیلای) را به سمت چین و برادر کوچک‌ترش (هلاکو) را به سمت غرب اعزام نمود. (اشپولر، ۱۳۷۴: ۵۲) این حرکت جهت تکمیل فتوحات خود و خاتمه دادن به اسماعیلیان و انقراض خلافت عباسی بود. صرف‌نظر از چگونگی تسلط سپاهیان هلاکوخان، وی توانست ایران، عراق و بخشی اعظمی از آناتولی را به تصرف مغولان درآورد. او شهر مراغه را به‌عنوان پایتخت خود انتخاب و سلسله ایلخانی را تأسیس نمود. از نظر مذهبی هلاکو خان به بودیسم گرایش داشت. (مرتضوی، ۱۳۳۸: ۱۷۳) وی به عنوان نخستین و آخرین ایلخان مغولی بر شیوه و رسوم مغولی جسدش به نشانه نوعی قربانی انسانی سوزانده شد. (مورگان، ۱۳۷۳: ۸۵) هلاکو به خاطر تأثیرات همسرش دوقوزخاتون با مسیحیان سر‌آشتی داشت و به علل مذهبی به اسلام تمایل نداشت. (اشپولر، ۱۳۷۴: ۷۱) حاکمیت ایلخانان بر ایران از جنبه‌های مختلف دارای آثار و پیامدهایی بوده و نهادها و ساختارهای اجتماع را تحت تأثیر خود قرار داد. شرایط زیست محیطی و غلبه زندگی استپی حاکم بر مغولان، نگرش و بینش آن‌ها را در ابعاد مختلف شکل می‌داد. آنچه مسلم است

اینکه مغولان به آن حدّ از مدنیت و شهرنشینی و جهان‌بینی مذهبی نائل نشده بودند که ادامه‌دهنده تمدن ایرانی و یا درصدد تلفیق آن برآیند. در این خصوص چیزی برای ارائه به تمدن و جامعه ایرانی نداشتند. از این رو با کمک دیوان‌سالاران ایرانی، هدف را در مسیر موجود قرار دادند و همه ابعاد اجتماعی، مذهبی و اقتصادی و غیره جامعه به حرکت خود ادامه دادند. یکی از این زمینه‌ها تغییرات و شعائر مذهبی بر روی سکه‌های این دوره است. برای بررسی تأثیرات ایجاد شده و تنویر موضوع می‌بایست نگاهی به سکه‌های پیش از ایلخانان، و آموزه‌ها و اعتقادات مذهبی مغولان داشته باشیم. با نگاهی به نخستین سکه‌های ضرب شده در دوره حاکمیت مغولان یعنی سکه‌های خود چنگیز خان و توراکینا خاتون نگرش سیاسی و یا مذهبی خاصی مشاهده نمی‌شود. این مقطعی است که احتمالاً عنصر ایرانی دخالت نداشته است. مغولان به زودی دریافتند که برای بقا و حاکمیت در جامعه‌ای که از نظر قوم مغلوب بیگانه و کافر قلمداد شده، و هیچ‌گونه سختی وجود ندارد، بر آن شدند تا به کمک دیوان‌سالاران ایرانی، خلأ به وجود آمده ناشی از تهاجم مغول و در راستای تجدید حیات جامعه اسلامی تصمیماتی را اتخاذ کنند. هلاکو به‌عنوان بنیان‌گذار سلسله ایلخانی با زیرکی خاص و به کمک علمای مذهبی بستر لازم را برای تکریم اعتقادات مذهبی و اهتمام در شعائر مذهبی به وجود آورد. در همان آغاز کار در جهت ترمیم تألمات روحی، کاستن از نگاه بیگانگی و غاصب‌گونه ناشی از هجوم ویران‌گرانه مغول و سقوط دستگاه خلافت عباسی به عنوان پایگاه معنوی جهان اسلام، آیه ۲۶ سوره آل‌عمران: «قل اللهم مالک‌الملک توتی‌الملک من تشاء و تنزع‌الملک ممن تشاء و تعز من تشاء و تذلل من تشاء به یدک‌ الخیر آنک علی کل شیءٍ قدیر» را بر روی سکه‌ها نقر کرد. استفاده از آیه مذکور را با توجه به غیرمسلمان بودن هلاکو می‌بایست ناشی از نفوذ و جایگاه اسلام و قرآن و نفوذ و مشاوره علمای مذهبی در جامعه دانست و این اقدام، نوعی مشروعیت دینی آن هم با الهام از آیات قرآنی بود. شیوه نگارش و نقر کلمات بر روی سکه‌ها به خط کوفی بود. یکی از مهم‌ترین دگرگونی‌های ایجاد شده بر روی سکه‌های هلاکو خان حذف نام خلیفه عباسی بود که پس از آنکه مدت‌ها به عنوان نوشته‌ای ثابت در سکه‌های شاهان اسلامی بود، حذف شد. بر روی تعدادی از سکه‌های هلاکو آیه ۳۳ سوره توبه «محمد رسول‌الله ارسله بالهدی و دین الحق لیظهره علی دین کله و لو کره

المشركون» نوشته شده است. این آیه در سکه‌های حکومت‌های پیشین از اموی تا خوارزمشاهی به چشم می‌خورد. بر روی برخی از سکه‌های هلاکو جمله شهادتین استفاده شده است. محور شعائر، تأکید بر وحدانیت و نبوت پیامبر است و به جای خلیفه مسلمین نام هلاکوخان با القابی چون: قآن الاعظم، مونکگاقآن، الملک المظفر، ملک المظفر قرارسلان، ایلخان وجود دارد. به‌رغم اینکه هلاکوخان دارای کیش بودایی بود و همسرش بر دین مسیحی بود، سکه‌هایی دارای شعائر و گرایش‌های سیاسی و مذهبی و براساس تمایلات مذاهب یاد شده ضرب نشده است. با این حال و بر اساس آنچه که بر روی سکه‌های دوره ایلخان مذکور نوشته شده است می‌توان نظام حکومتی وی را نمونه بارز تسامح و تساهل مذهبی دانست چرا که در این ساختار، سه گرایش مذهبی یعنی بودایی (هلاکو) مسیحی (همسر هلاکو)، و جامعه ایلخانی که اغلب مردم مسلمان (شیعه و اهل تسنن) بودند، وجود داشت.

روی سکه:

لااله الاالله وحده لاشریک له محمد رسولالله

قلالله مالکالمملک توتیالمملک

من تشاه و تنزع الملک ممن تشاه <http://tokakate.virtualave.net>

پشت سکه:

قآنالاعظم هولاکو ایلخانالمعظم

روی سکه:

لااله الاالله وحده لاشریک له محمد رسولالله

پشت سکه: <http://tokakate.virtualave.net>

قآن الاعظم هولاکو ایلخان المعظم

روی سکه:

لااله الاالله وحده لاشریک له محمد رسولالله

قلالله مالکالمملک توتیالمملک

من تشاه و تنزع الملک ممن تشاه <http://tokakate.virtualave.net>

پشت سکه:

قآنالاعظم هولاکو ایلخانالمعظم

روی سکه:

لااله الاالله وحده لاشریک له محمد رسولالله

پشت سکه: <http://tokakate.virtualave.net>

قآن الاعظم هولاکو ایلخان المعظم

روی سکه:

ابلیخان هولاکو المعظم

پشت سکه:

الملك المظفر قرارسلان

<http://tokakate.virtualave.net>

روی سکه:

الملك لله لاله الاله محمد رسول الله صلى الله عليه و سلم

پشت سکه:

قآن الاعظم مونککا قآن هولاکو شان

<http://tokakate.virtualave.net>

روی سکه:

لاله الاله محمد رسول الله صلى الله عليه و سلم

پشت سکه:

<http://tokakate.virtualave.net> قآن الاعظم مونککا قآن هولاکو شان

روی سکه:

لاله الاله وحده لاشریک له محمد رسول الله

قللهم مالک الملک توتیا الملک

من تشاء و تنزع الملک ممن تشاء

<http://tokakate.virtualave.net>

پشت سکه:

قائنا اعظم هولاکو ایلخاننا المعظم الملک المظفر

روی سکه:

قآن الاعظم هلاکو خان

پشت سکه:

لااله الا الله محمد رسول الله صلی الله علیه و آله: کتاب سکه‌های شاهان اسلامی، جمال تری

..... محمد رسول الله ارسله بالهدی و دین الحق لیظهره علی کله ولو کره المشرکون.

روی سکه:

قآن الاعظم مونککا قآن هولاکو خان

پشت سکه: <http://medievalcoins.ancients.info>

لا اله الا الله وحده لا شریک له محمد رسول الله صلی الله علیه و آله

۲. ابا قآن خان ۶۸۰-۶۶۳ ه. ق.

پس از مرگ هلاکو خان قوریلتهای تشکیل گردید و رسماً ابا قآن پسر بزرگ وی را انتخاب نمودند. در دوران ابا قآن، سیاست خارجی ایلخان در همان جهتی که در زمان هلاکو سیر می کرد جریان داشت. عملیات نظامی علیه آلتون اردو در قفقاز ادامه داشت. (پیگولوسکایا، ۱۳۵۴: ۳۵۲) در زمان وی پایتخت از مراغه به تبریز منتقل گردید. در دوره همین ایلخان، کشیشان مُبَلِّغ کاتولیک در شهرهای ایران پیدا شدند. (همان: ۳۵۳) وی پس از شکست ایلخانان در نبرد با سلطان مصر دستور قتل عام مسلمین آن سرزمین را صادر کرد. (مرتضوی، ۱۳۷۰: ۱۷۶) محور اصلی شعائر روی سکه‌های دوره ابا قآن خان جمله شهادتین است. او بودایی مذهب بود اما گرایش مذهبی و شواهدی دال بر ترویج مذهب بودایی بر روی سکه‌های وی مشاهده نمی شود. با این حال، نخستین ایلخانی است که شعائر تثلیث بر روی سکه‌هایش وجود دارد. بسیاری از محققین در خصوص تقسیم‌بندی مسکوکات دوره ایلخانی از نظر تأثیرات فرهنگ مغولی و استفاده از خط ایغوری قائل به سه مقطع زمانی هستند و معتقدند که در دوره اول، از فرهنگ مغول و نوشته‌های ایغوری اثری نیست. (سرفراز و آورزمانی، ۱۳۸۳: ۲۱۶) این

در حالی است که سکه‌های توراکینا خاتون، کیوک، چنگیزخان و هلاکوخان از القاب و عناوین مغولی استفاده شده و بر روی سکه‌های هلاکوخان نوشته‌هایی به خط ایغوری وجود دارد. (ترابی، ۱۳۴۷: ۲) در دوره سوم عنوان شده اغلب ایلخانان با حروف فارسی القاب و نام خود را می‌نوشتند در حالی که بر روی بسیاری از سکه‌های خدابنده نام وی به خط ایغوری نوشته شده، همچنین سایر ایلخانان چون: ابوسعید، طغایمور، جهان‌تیمور و حتی شیخ حسن بزرگ جلایری نیز اسامی آن‌ها به خط ایغوری بر روی سکه آمده است. به نظر می‌رسد استفاده از خط ایغوری نمی‌تواند معیار صحیحی برای تقسیم‌بندی دوره ضرب مسکوکات در عصر ایلخانی باشد. نوشته‌های روی برخی سکه‌های ابا قآن خان دارای گرایش شیعی و سایر مسکوکات وی تأکید بر اصل مسلمانی بدون در نظر گرفتن و جانبداری از اهل تسنن دارد. در زمان این ایلخان برای نخستین بار لفظ بسم الله الرحمن الرحیم بر روی سکه‌ها نوشته شد. البته در دوره‌های پیش از ایلخانان مسبوق به سابقه بوده است. به رغم اینکه وی بودایی مذهب بود به دلیل نفوذ مسیحیت در دوره حاکمیت او، تمایلات و گرایش‌ات مذهبی مسیحیت در نقش و شعار تثلیث بر روی سکه‌های وی نمایان است. به طوری که تعدادی از سکه‌های ضرب شده با عبارت «بسم الاب و الابن و روح القدس الاف قائل» و علامت صلیب وجود دارد. شاید برای نخستین بار این چنین در دوره اسلامی به تبلیغ و اشاعه مسیحیت توسط نهاد حکومتی پرداخته شده است. همانند دوره هلاکو بر روی برخی سکه‌ها آیه ۲۵ سوره آل‌عمران نوشته شده است. نیز از واژه‌هایی که جنبه معنوی دارند، استفاده شده است. بسم الله، الملك لله، المعظم، الحمد لله. بر روی سکه ابا قآن از لفظ پادشاه استفاده شده است. (ترابی، ۱۳۵۳: ۵ (۱۸۳)، ۸ (۱۸۶))

روی سکه:

قآن عادل

پشت سکه: تصویر: کتاب سکه‌های شاهان اسلامی، جمال تریبی
لااله الا الله محمد رسول الله علی ولی الله

روی سکه:

لااله الا الله وحده لا شریک له

پشت سکه:

قآن العادل <http://tokakate.virtualave.net>

اربع سبعین ستمانه...

روی سکه:

قآن الاعظم اباقا المعظم زیدت عظمتهم

ایلخان

پشت سکه:

لا اله الا الله وحده لا شریک له محمد رسول الله صلی الله علیه <http://medievalcoins.ancients.info>

روی سکه:

لااله الا الله محمد رسول الله

پشت سکه:

خاقانو نریر اباقابین دلدگولوکسین <http://tokakate.virtualave.net>

۳. تکودار (سلطان احمد، مسلمان) ۶۸۳ - ۶۸۰ هـ ق.

پس از مرگ ابا قآن خان برادرش تکودار به قدرت رسید. وی در کودکی مسیحی بود (بویل، ۱۳۸۱: ۵۱۴) و بعداً مسلمان شد و نام احمد بر خود گذاشت. دلیل اصلی تشرّف تکودار به

اسلام به خاطر مسائل سیاسی بوده است. (اشپولر، ۱۳۷۴: ۸۲) مشوق اصلی سلطان احمد در تشرف به اسلام شیخ عبدالرحمن رافعی بود. (همان: ۱۸۹) این سلطان ضمن این که خود را به عنوان نخستین ایلخان مسلمان اعلام نمود، ایلخانان را به اسلام دعوت کرد و همین موضوع موجبات دشمنی مغولان را با وی فراهم نمود. (مرتضوی، ۱۳۷۰: ۱۷۸-۱۷۷) اوضاع سیاسی حکومت ایلخانی در زمان تکودار وضعیت مناسبی نداشت. در زمان وی دو هیأت به مصر جهت برقراری روابط سیاسی اعزام گردید که هر دو مورد به شکست انجامید. برخی اختلافات داخلی و درگیری تکودار با ارغون (پسر ابا قآن) و تغییرات سیاست مذهبی وی اختلافات شدیدی را در حکومت او پدید آورد. در زمان وی بسیاری از معابد بودایی تخریب شدند. (اشپولر، ۱۳۷۴: ۱۸۹) دوره حکومت تکودار مقطع مهمی در تاریخ ایلخانان محسوب می شود. تأثیرات اسلام آوردن او را بر روی مسکوکات ضرب شده در قالب لفظ «سلطان احمد» می توان مشاهده نمود که گرایش سیاسی و مذهبی یعنی تغییر مذهب و اسلام آوردن او را نشان می دهد. البته بر روی سکه های احمد تکودار سوره آل عمران آیه ۲۵ نقر گردیده که شاید در اثر تغییر مذهب و مشروعیت دادن به حکومت وی از این آیه شریفه استفاده شده است. (ترابی، ۱۳۵۰: ۸۰/۲)

روی سکه:

لااله الاالله محمد رسول الله

پشت سکه:

<http://tokakate.virtualave.net> خاقانو نربر احمدیبن دلدگولوکسین

روی سکه:

لااله الاالله محمد رسول الله

<http://tokakate.virtualave.net>

پشت سکه:

خاقانو نربر احمدیبن دلدگولوکسین

روی سکه:

لااله الاالله محمد رسول الله

پشت سکه:

<http://tokakate.virtualave.net>

خاقانو نربر احمدیبن دلدگولوکسین. احمد

۴. ارغون خان ۶۹۰ - ۶۸۳ ه. ق.

پس از قتل احمد تکودار، ارغون قدرت حاکمیت دولت ایلخانی را به دست آورد. وی به سرعت اوضاع سیاسی را در دست گرفت و طرفداران احمد را به سوی خود جلب نمود. در دوره وی نظم و آرامش در سراسر قلمرو ایلخانی حکمفرما گردید. (اشپولر، ۱۳۷۴: ۸۷) ارغون بودایی مؤمنی بود که نسبت به سایر مسیحیان نیز نظر مساعد داشت و لذا ضد اسلامی تر از سایر ایلخانان بود. (مورگان، ۱۳۷۰: ۹۴) نفوذ و اعمال قدرت وزیر یهودی، سعدالدوله، و عوامل وی در ساختار سیاسی حکومت ایلخانی در دوره زمامداری ارغون نقطه عطفی در اسلام‌ستیزی است. به نظر می‌رسد که موضوع اسلام‌ستیزی وی را باید از زمان قدرت‌گیری احمد تکودار و حمایت و توجه وی به مخالفان تکودار بررسی نمود. سعدالدوله یهودی وزیر، ارغون را پیغمبر خدا نامید و در صدد برآمد خانه خدا را پرستش‌گاه اصنام کند. ارغون به‌رغم حمایت‌های بی‌دریغ از مسیحیان و یهودیت، بر دین اجدادی مغول بود. (مرتضوی، ۱۳۷۰: ۱۷۶) ارغون

مسیحیان و یهودیان را در بسیاری از مناصب و مشاغل منصوب نمود. (گروسه، ۱۳۵۳: ۶۰۸) دوره حکومت ارغون تا حدودی متفاوت از همه ایلخانان است. در دوره ایلخانان نامسلمان اگر چه دین رسمی اسلام نبود ولی ایلخانان به خاطر سیاست تسامح و تساهل مذهبی، نسبت به تکریم شعائر مذهبی جامعه ایران توجه و عنایت خاص داشتند. در دوره ارغون که خود بودایی مذهب بود به دلیل نفوذ عوامل یهودی، تمایلات ضد اسلامی در جامعه افزایش یافت و گرایش‌های مذهبی متنوعی بر روی سکه‌های این دوره شکل گرفت. بر روی بسیاری از سکه‌های ارغون در حالی که نماد و خطوط ایغوری وجود دارد. شعائر شیعی چون: «لااله الاالله محمد رسول الله علی ولی الله» به وفور مشاهده می‌شود. بر روی سکه‌های ضرب شده مربوط به ارغون در سال ۶۸۵ ه. ق. آیه ۱۱ سوره رعد «له معقبات من بین یدیه و من خلفه یحفظونه من امرالله» مشاهده می‌شود که احتمالاً به خاطر رفع خطر از جان ارغون بوده است. (سرفراز و آوزمانی، ۱۳۸۳: ۲۸۰) بر روی تعدادی از مسکوکات ارغون همچون دوره ابا قآن خان شعائر مذهبی تثلیث مسیحیت وجود دارد که نشان از ادامه نفوذ و قدرت مسیحیت در جامعه ایلخانی دارد. ارغون مانند پدر خود با پادشاهان مسیحی ارتباط داشت و سه تن از زنان وی مسیحی و از جمله همسر سوگلی او «اوردک خاتون» مسیحی بودند. بر سایر سکه‌های ضرب شده گرایشات مذهبی خاصی مشاهده نمی‌شود. البته گزارشات متون تاریخی مبنی بر ضدیت با اسلام و نفوذ یهودیان به ویژه سعدالدوله وزیر در دوره ارغون در شعائر و نوشته‌های روی سکه‌های این ایلخان انعکاس نیافته است. به طوری که از شعائر و نوشته‌های روی سکه‌ها مستفاد می‌گردد، هیچ‌گونه نوشته و یا نمادی دال بر ضدیت با مذاهب اسلامی و یا شعائر و نوشته‌هایی مبنی بر ترویج و تبلیغ یهودیت، در اوج اقتدار یهودیان در دوره ایلخانان مشاهده نمی‌شود.

روی سکه:

بسم الاب و الابن و روحالقدس الاله واحد

<http://tokakate.virtualave.net>

پشت سکه:

و ستمائه...

خاقانو نربر ارغونیین دلدکگولوکسین. ارغون

ارغون

روی سکه:

لالهالهالله محمد رسولالله

<http://tokakate.virtualave.net>

پشت سکه:

خاقانو نربر ارغونیین دلدکگولوکسین. ارغون

ارغون

روی سکه:

www.hordecoins.folgat.net

قآن ارغون

پشت سکه:

لالهالهالله محمد رسولالله علی ولیالله

روی سکه:

لالهالهالله محمد رسولالله

۵. گیخاتو خان ۶۹۴ - ۶۹۰ ه. ق.

پس از مرگ ارغون، گیخاتو به ایلخانی برگزیده شد. او پیش از هر کاری بین مذاهب مختلف در داخل قلمرو امپراتوری خود صلح برقرار نمود. به جهت خالی بودن خزانه مملکتی، در زمان وی اسکناسی موسوم به چاو به تبعیت از چینی‌ها انتشار یافت. با انتشار این اسکناس معامله با سکه ممنوع شد. (اشپولر، ۱۳۷۴: ۹۳) وی در زمره ایلخانان دوره نامسلمانی است. او علما، سادات و ائمه دین را از پرداخت مالیات معاف کرد. (مرتضوی، ۱۳۷۰: ۱۷۷) گیخاتو سیاست چنگیزخان در امور مذهبی را ادامه داد و از تمام علمای مذاهب حمایت کرد. وی از آن‌ها خواست برای سلامتی ناشی از مرضی که به آن مبتلا شده بود دعا کنند. (رشیدالدین، ۱۳۶۲: ۲/ ۸۳۴) اشپولر وی را ناقابل‌ترین ایلخان می‌داند. (اشپولر، ۱۳۷۴: ۹۲) نوشته‌های روی سکه‌های دوره ایلخانی گیخاتو دارای گرایش خاص مذهبی هستند. وی از شعائر اصلی نقر شده بر روی سکه‌های شاهان اسلامی که می‌توان آن‌ها را به عنوان پایه و اساس شعائر مذهبی دانست استفاده نمود. دوره زمامداری او را بحران اقتصادی و نشر چاو در بر گرفته است. ادامه و بازتاب شعائری را که پیشتر به کار گرفته شد، می‌توان نوعی سیاست مذهبی در راستای برقراری صلح و آرامش بین مذاهب و ادیان مختلف تلقی نمود. در دوره این ایلخان همچون دوره ابا قآن خان و ارغون از شعائر تثلیث مسیحی استفاده گردید. (ترابی، ۱۳۵۳: ۱۸۰) تنوع شعائر بر روی سکه‌های دوره ایلخانی این فرضیه را تقویت می‌کند که: «اعتقادات مذهبی برای مغولان اهمیت زیادی نداشته است.» (مورگان، ۱۳۷۰: ۹۳) ترابی طباطبایی سکه‌شناس نیز تنوع سکه‌های این دوره را معلول عدم توجه ایلخانان به دین و مذهب محلی می‌داند. (ترابی، ۱۳۵۳: ۱۸۰) بدیهی است که تسامح و تساهل مذهبی ایلخانان در مراحل آغازین حکومت ایلخانی که از اعتقادات و جهان‌بینی محکمی برخوردار نبودند، معنا پیدا می‌کرد. آن‌ها به محض اسلام آوردن رویه خود را تغییر دادند به طوری که غازان، بودائیان و سایر ادیان را تحت تعقیب قرار داد (بویل، ۱۳۸۱: ۵۱۵) و سلطان احمد تکودار نیز معابد بودائیان را خراب کرد. (اشپولر، ۱۳۷۴: ۱۹۰)

روی سکه:

پرنده

پشت سکه:

خاقانو نربر ایرینجین تورجی دلدکگولوگ. ایرینجین تورجی <http://tokakate.virtualave.net>

ارینجین تورجی (لقب مغولی گیخاتو)

روی سکه:

لاالهالاالله محمد رسولالله

پشت سکه:

و تسعین و ستمانه...

<http://tokakate.virtualave.net>

خاقانو نربر ایرینجین تورجی دلدکگولوکسین. ایرینجین تورجی

ارینجین تورجی

۶. بایدو خان از جمادی‌الاولی ۶۹۴ تا ذیقعدة ۶۹۴ ه. ق.

پس از مرگ گیخاتو در سال ۶۹۴ ه. ق. بایدو رقیب سرسخت وی به قدرت رسید. دوره زمامداری بایدو و شش ماه بود. وی احتمالاً پیرو دین مسیحیت بود. (مورگان، ۱۳۷۰: ۸۹) او نسبت به مسیحیان حسن عقیدتی کسب نموده بود و به آنان اجازه داد که کلیسا در قلمرو ایلخانی بسازند و ناقوس‌ها را به صدا درآورند و به آن‌ها می‌گفت وی نیز به دین مسیحیت درآمده و صلیبی بر گردن خود می‌آویخت. (گروسه، ۱۳۵۳: ۶۱۷-۶۱۶) بایدو برای دلجویی از مسلمین، پسر خود را برای ادای نماز با ایشان می‌فرستاد. (مرتضوی، ۱۳۷۰: ۱۷۷) بر روی سکه‌های بایدو سیاست و گرایش مذهبی خاصی مشاهده نمی‌شود و شیوه ضرب سکه‌ها ادامه روند ضرب سکه‌های گیخاتو است.

روی سکه:

... لا اله الا الله محمد رسول الله

پشت سکه:

خاقانو نربر بایدوبین دلدکولگ بایدو <http://tokakate.virtualave.net>

بایدو

۷. غازان ۷۰۳ - ۶۹۴ ه. ق.

غازان هفتمین نفر از سلسله ایلخانان است که بعد از بایدو به پادشاهی ایران رسید. وی در ابتدا بودایی مذهب و به تشویق امیر نوروز با نام مسلمانی محمود اسلام را پذیرفت. او به دست صدرالدین ابراهیم حموی مسلمان شد و دستور داد تا تمام امرا و دولت‌مردان مغول اسلام را اختیار کنند. بنا به گفته مؤلف جامع التواریخ، تغییر مذهب وی «از سر صدق و اخلاص» بوده است. (رشیدالدین، ۱۳۶۲: ۲/۹۰۴-۹۰۳) غازان معتقد به از میان برداشتن بیگانگی موجود میان مغولان و اتباع ایرانی بود. (مورگان، ۱۳۷۰: ۹۹) به این اساس مسلمان نبودن ایلخان مغول را می‌توان بخشی از این بیگانگی دانست. وی برای تغییر اوضاع جامعه تشرف به اسلام را در برنامه خود قرار داد. (اشپولر، ۱۳۷۴: ۱۹۱) در این خصوص شاهد تغییرات در گرایش‌های مذهبی جامعه ایلخانی هستیم. وی دستور به تخریب معابد بودایی و تبدیل آن‌ها به مسجد داد. در زمان وی شرایط برای سایر ادیان مانند گذشته مناسب نبود و بسیاری از پیروان ادیان داخل کشور را مجبور به پذیرش اسلام نمود. او مذهب حنفی داشت و در حمایت از شیعیان به زیارت مرقد حضرت علی (ع) و امام حسین (ع) می‌رفت. (همان: ۱۹۴) وی پس از نه سال فرمانروایی و انجام اصلاحات اقتصادی، سیاسی، مذهبی و غیره در ساختار دولت ایلخانی، در سال ۶۹۴ ه. ق. در قزوین درگذشت. ضرب مسکوکات و نقر نوشته‌های دوره غازان «قران» در برخی سکه‌ها با اندکی تغییر ادامه یافت. البته برخی پژوهش‌گران واژه قران را «قرآن» دانسته‌اند. (سرافرازی، ۱۳۸۹: ۵۸) با مشاهده تصاویر مجموعه‌های مختلف به نظر می‌رسد قران نام مغولی

غازان محمود است. غازان اسلام را پذیرفت و اسلام دین رسمی امپراتوی اعلام شد و نام محمود را انتخاب نمود که بر روی مسکوکات وی نوشته شده است. بر روی برخی از سکه‌های وی «لااله الا الله محمد رسول الله علی ولی الله» نوشته شده است و گرایش شیعی وی کاملاً مشخص است. اما با توجه به این که اقدامات و عملکرد غازان در خصوص حمایت از شیعیان در منابع تاریخی آمده است، سکه‌هایی که به طور مفصل تر به شاعر شیعی پرداخته باشد تاکنون به دست نیامده است. رشیدالدین فضل الله همدانی در تاریخ غازان به نقر اسامی ائمه اطهار بر روی سکه‌های غازان اشاره دارد. (رشیدالدین، ۱۳۵۸ ق: ۲۸۶) برای نخستین بار لفظ «خلدالله ملکه» بر روی سکه‌های غازان محمود ظاهر می‌شود. (همان: ۲۸۳) واژه خلد در قرآن در سوره نساء (آیه ۱۴) و سوره جن (آیه ۲۳) آمده است. لذا کلماتی همچون شجره الخلد و جنه الخلد که در قرآن آمده است بیانگر مفهوم ابدی است. زمخشری می‌گوید: خلد یعنی ثبات و بقای همیشگی که هرگز فناپذیر در آن راه ندارد (زمخشری، ۱۴۱۴: ۱۱۰/۱) و خلدالله ملکه اشاره به حکومت و پادشاهی ابدی است. در تاریخ غازانی شرحی در خالص گردانیدن عیار زر و نقره و چگونگی ضرب سکه به دستور غازان آمده است. «پادشاه اسلام خلد ملکه چنان اندیشید که اول سکه را از طبع خود وضع فرمود و نشانی بر آن کرد که هر کس را آن نشان کردن میسر نشود و فرمود تا در تمامت زر و نقره به آن سکه زنند تا همه جایی سکه به نام خدای و رسول باشد... و نام پادشاه اسلام خلد سلطانه به نیکویی سکه منتشر گشته و خطبه و سکه ممالک به نام مبارک اوست... و آیات قرآن و اسامی دوازده امام علیهم السلام بر آن سکه منقوش است و سکه به‌غایت خوب و لطیف است.» (رشیدالدین، ۱۳۵۸ ق: ۲۸۳، ۲۸۵، ۲۸۶) بر روی سکه‌های غازان دو کلمه «تاگرین، گوجوندور» یعنی: القوه‌الله آمده است. (ترابی، ۱۳۵۳: ۱۸۵)۷ این دو کلمه اگرچه مغولی‌اند اما شاعر مذهبی محسوب می‌شوند. در جامع التواریخ به این شکل آمده است: «بسم الله الرحمن الرحيم بقوه الله تعالى و میامن المله المحمدیه فرمان سلطان محمود غازان.» (رشیدالدین، ۱۳۶۲: ۱۰۰۷/۲) کلماتی چون: شاهنشاه، خان، شاه جهان، پادشاه، الامام‌الاعظم، می‌تواند دلیلی در تعلق خاطر و دلبستگی غازان به ایران و مذهب جدید وی داشته باشد. به ویژه الامام‌الاعظم که بار معنایی خاص داشته و از آن می‌توان به پیشوای بزرگ تعبیر نمود. به نظر می‌رسد کلماتی چون شاهنشاه و پادشاه نشانه‌هایی از قطع وابستگی به

خانبالیغ (پکن) و فرهنگ مغولی باشد. هرچند در دوره غازان از واژه‌های ایغوری بر روی سکه استفاده شده اما برخی آن را به خاطر جلوگیری از ضرب مسکوکات تقلبی و بدل دانسته‌اند. غازان سکه‌هایی به نام «درست طلا» در سراسر ایران ضرب نمود و بر روی آن‌ها آیات قرآنی و اسامی دوازده امام نقر نمود. وی این سکه‌ها را به خاطر زیبایی و پاکی (عیار) معروف بودن به عنوان بخشش و انعام می‌داد. (اقبال، ۱۳۶۵: ۲۹۴)

روی سکه:

لاالهالاالله محمد رسولالله صلی علیه و سلم

پشت سکه:

<http://tokakate.virtualave.net>

غازان محمود

روی سکه:

لاالهالاالله محمد رسولالله

بسم الله الرحمن الرحيم

پشت سکه:

<http://tokakate.virtualave.net>

سلطان الاسلام غازان محمود

خداالله ملکه

روی سکه: قص ت و

<http://tokakate.virtualave.net> لاالهالاالله محمد رسولالله

الملك المنصور

پشت سکه:

غازان محمود

۸. اولجایتو (خدابنده) ۷۱۶ - ۷۰۳ ه. ق.

پس از غازان خان برادرش اولجایتو با نام مسلمانی محمد خدابنده به حکومت و فرمانروایی ایلخانان انتخاب گردید. وی در کودکی با نام مسیحی نیکولا غسل تعمید یافته بود و پس از تشرف به دین اسلام مذهب حنفی را اختیار نمود. اولجایتو به دلیل اختلافات شافعی و حنفی در جامعه ایلخانی، به تشیع تغییر مذهب داد. ظاهراً مناظره علامه حلی در تغییر مذهب وی مؤثر بوده است. با وجود پذیرفتن تشیع، وی به خاطر اینکه اکثریت جامعه ایلخانی اهل سنت بودند دستور داد تا افزون بر نقر نام خلفای راشدین بر روی مسکوکات، نام آن‌ها در خطبه نیز آورده شود. دیوید مورگان در خصوص اولجایتو می‌نویسد: «اولجایتو در ایران، اثری چنان چشمگیر از خود بر جای گذاشت که می‌تواند نشانه‌ای باشد در تأیید این مطلب که مغول‌ها می‌توانستند علاوه بر ویرانگری، سازنده نیز باشند.» (مورگان، ۱۳۷۰: ۱۰۶)

از جمله تلاش‌های وی تصمیم برای انتقال پیکر حضرت علی (ع) و امام حسین (ع) به سلطانیه بود. اگر چه این اقدام تحقق نیافت، لکن حکایت از ایمان و اعتقاد راسخ وی به مذهب جدید داشت. وی طی فرمانی الزام اجرای قوانین شریعت اسلام و یاسای غازانی را به اجرا گذاشت. گنبد سلطانیه بزرگترین گنبد آجری دنیا و شاهکار هنری دوره اسلامی به همت و در دوره زمامداری وی ساخته شد. دوره اولجایتو فصل جدیدی در اوضاع مذهبی حکومت ایلخانی ایجاد نمود. در یک بررسی اجمالی از روند ضرب مسکوکات دوره ایلخانی، شاهد نقر شعائر شیعی بر روی سکه‌های برخی از ایلخانان (ابا قآن خان، ارغون، غازان) هستیم که نمایانگر فعالیت شیعیان و جریان شیعی در ساختار حکومت ایلخانی است. اگر در آغاز حضور ایلخانان ظهور شعائر شیعی را ناشی از حمایت افرادی چون خواجه نصیر توسی بدانیم، این موضوع پس از هلاکوخان و خواجه نصیر در خصوص حمایت از شیعیان کم‌رنگ می‌شود و ناگزیر باید به قدرت و حضور واقعی آن‌ها در جامعه ایلخانی اذعان کنیم. این در حالی است که تا ابتدای حکومت اولجایتو سکه‌هایی به سبک اهل تسنن یا به نام خلفای راشدین ضرب نشده است. در سکه‌های ضرب شده دوره اولجایتو دو گرایش مذهبی به چشم می‌خورد: ۱. سکه‌های ضرب شده از سال ۷۰۳ تا ۷۰۹ ه. ق. دارای شعائر و سبک اهل تسنن هستند؛ ۲. سکه‌هایی که از ۷۰۹ تا ۷۱۳ ه. ق. ضرب شده، دارای شعائر شیعی می‌باشند.

در تعدادی از سکه‌های محمد خدابنده (اولجایتو) کلمه «حجه» آمده است. همچنین نام اولجایتو به خط ایغوری به صورت «اولجتوسلطن» در حاشیه تعدادی از سکه‌های وی نقر گردیده است. نوشتار سکه‌های دارای سبک شیعی به این صورت است: «ضرب فی دولة المولی السلطان الاعظم مالک رقاب الامم غیاث الدین و الدین اولجایتو سلطان محمد خلدالله ملکه». (ترجمه: ضرب شد در زمان پادشاهی سلطان اعظم، گرداننده ملت‌ها، پادشاه بزرگ فریادرس دنیا و دین، اولجایتو سلطان محمد، خداوند پادشاهی وی را جاودان گرداند).

شعائر شیعی همچون: «لا اله الا الله محمد رسول الله علی ولی الله» و اسامی ائمه اطهار (ع) به طور مفصل بر روی سکه‌های محمد خدابنده نقر گردیده است. بر روی سکه‌های وی قسمتی از آیه ۴ سوره روم نقر شده است: «لامر و من قبل و من بعد» انعکاس آیه مذکور احتمالاً مربوط به تغییر مذهب اولجایتو و تغییرات مذهبی حادث شده در زمان وی باشد. همچنین از آیه ۵۴ سوره نور و آیه ۲۹ سوره حجرات بر روی تعدادی از سکه‌ها استفاده شده است. (ترابی، ۱۳۵۰: ۸۶/۲) برای نخستین بار از کلمه «دولت» بر روی سکه‌های محمد خدابنده استفاده شده است. به نظر می‌رسد تعریف دولت به معنای مدرن و امروزی مد نظر نباشد و احتمالاً حکومت و ابعاد دیگر آن را در بر گرفته باشد. با گذشت بیش از ۵۰ سال از سقوط بغداد سکه‌هایی در دوره اولجایتو ضرب شده با عنوان «ضرب دارالسلام بغداد» که نشان می‌دهد بغداد هنوز جایگاه معنوی خود را حفظ نموده است. بر روی سکه‌هایی از محمد خدابنده جمله «الحمد لله رب العالمین» وجود دارد و دارای سبک اهل تسنن است که ممکن است به خاطر مراسم خاصی ضرب شده باشد. همچنین از کلماتی چون: «غیاث الدین و الدین» استفاده شده است.

روی سکه:

لا اله الا الله محمد رسول الله علی ولی الله

بسم الله الکریم

اللهم صلی علی محمد و علی و الحسن

و الحسين و علی و محمد و جعفر و موسی

پشت سکه:

ضرب فی ایام دوله المولی

السلطان الاعظم مالک رقابالاماماولجایتو سلطان غیاث الدنیا و الدین خدابنده محمد

خلدالله ملکه

لامر و من قبل و من بعد

ضرب اردن الروم سنه عشر و سبعمائه

روی سکه: <http://tokakate.virtualave.net>

لاالهالاالله محمد رسولالله علی ولیالله

اللهم صلی علی محمد و علی و الحسن

و الحسین و علی و محمد و جعفر و موسی

و علی و محمد و علی و الحسن و محمد الحججه

پشت سکه: <http://tokakate.virtualave.net>

ضرب فی دوله المولی

السلطان الاعظم مالک رقابالامم

غیاث الدنیا و الدین اولجایتو سلطان محمد

خلدالله ملکه

روی سکه:

لاالهالاالله محمد رسولالله صلی علیه

ابوبکر عمر عثمان علی و سلم <http://tokakate.virtualave.net>

پشت سکه:

ضرب فی ایام دوله المولی

السلطان الاعظم مالک رقابالامامولجایتو سلطان غیاث الدنیا و الدین خدابنده محمد

خداالله ملکه

لامر و من قبل و من بعد

ضرب اردن الروم سنه عشر و سبعمائه

روی سکه: <http://tokakate.virtualave.net>

لالهالهالله محمد رسولالله علی ولیالله

اللهم صلی علی محمد و علی و الحسن

و الحسين و علی و محمد و جعفر و موسی

و علی و محمد و علی و الحسن و محمد الحجه

پشت سکه: <http://tokakate.virtualave.net>

ضرب فی دوله المولی

السلطان الاعظم مالک رقابالامم

غیاث الدنیا و الدین اولجایتو سلطان محمد

خداالله ملکه

روی سکه:

لالهالهالله محمد رسولالله صلی علیه

ابوبکر عمر عثمان علی و سلم <http://tokakate.virtualave.net>

پشت سکه:

السلطان الاعظم غياث الدنيا و الدين خدابنده محمد

خلدالله ملكه

روی سکه:

اللهم صلى على محمد و على لالهالهالله محمد رسولالله على وليائه و الحسن

والحسين و على و محمد و جعفر و موسى

و على و محمد و على و الحسن و محمد

پشت سکه:

<http://tokakate.virtualave.net>

ضرب في ايام دولة المولى

السلطان الاعظم مالك رقابالامم غياث الدنيا و الدين اولجايتو سلطان محمد

خلدالله ملكه ضرب دارالاسلم بغداد سنه اربع عشر و سبعمائنه

روی سکه:

لالهالهالله محمد رسولالله صليعليه

ضرب تبريز ابوبكر الصديق عمر الفاروق عثمان عفان عليالمرتضى

پشت سکه:

السلطان الاعظم غياث الدنيا والدين خدابنده محمد خلدالله ملكه

... الحمدلله ربالعالمين ضرب في سنه

روی سکه:

محمد رسول الله والذين معه اشداء على الكفار رحماء بينهم تراهم ركعا سجدا يبتغون فضلا من الله و رضوانا سيما هم في

وجوههم من اثر السجود ذلك مثلهم في التوره و مثلهم في الانجيل (سرفراز و آورزمانی، ۱۳۸۳: ۲۲۰)

پشت سکه:

لااله الا الله الملك الحق المبين محمد رسول الله الصادق الوعد الامين على وليالله اميرالمؤمنين

حاشیه:

اللهم صلى على محمد المصطفى و على المرتضى و الحسن الزكى و...

۹. ابوسعید (۷۳۶ - ۷۱۶ ه.ق.)

ابوسعید آخرین فرمانروای حکومت ایلخانی از شاخه هلاکویی در ایران است. وی فرزند اولجايتو و در سن ۱۲ سالگی به حکومت رسید. در دوره زمامداری وی دین اسلام در میان

جامعه تثبیت شد. مذهب تشیع جایگاه خود را از دست داد و از این پس شاهد آغاز اختلافات مذهبی می‌باشیم. (اشپولر، ۱۳۷۴: ۱۹۶) در نتیجه قدرت روزافزون بزرگ‌مالکان و رقابت‌های سیاسی، قدرت مرکزی به مرور زمان تضعیف گردید. نتایج این امر پس از مرگ ابوسعید بهادر در سال ۷۳۶ ه. ق. آشکار شد. عدم جانشین و وارث تاج و تخت پس از مرگ ابوسعید نیز مزید بر علت گردید. در چهار گوشه سرزمین ایران امرای محلی به رقابت برای کسب قدرت پرداختند. پس از ساقط شدن دولت ابوسعید در سال ۷۳۶ ه. ق. دو نفر دیگر به نام ارباگون و موسی به فاصله بسیار کوتاهی در صحنه سیاسی ظاهر شده و از بین رفتند. پس از پایان دوره حکومت محمد خدابنده که بیشتر مسکوکات دارای سبک شیعی بودند، دوره حکومت ابوسعید ایلخانی شروع شد و سکه به سبک اهل تسنن ضرب گردید. در این دوره جایگاه مذهب تشیع تنزل یافت. این تغییر و نگرش بر روی سکه‌های ابوسعید ایلخانی نمایان است. تاکنون سکه‌هایی با شعائر شیعی مربوط به دوره ابوسعید ایلخانی مشاهده نشده است. به نظر می‌رسد اختلافات مذهبی به دلیل از بین رفتن حاکمیت تشیع و گسترش روزافزون مذهب تسنن بوده باشد و عدم تکرار شعائر شیعی بر روی سکه‌های ابوسعید واکنشی در برابر جریان شیعی دوره اولجایتو بوده است. احتمالاً استفاده از شعائری مانند: «فسیکفیکهم الله و هوالسمیع العلیم»، «ارسله بالهدی و دین الحق»، «تبارک الذی بیده الملک و هو علی کل شیء قدير» متأثر از همین اختلافات مذهبی بوده است. در تأیید موارد مذکور اینکه در مسجد جامع ورامین که در سال ۷۲۲ ه. ق. به دستور سلطان ابوسعید بهادر ایلخانی ساخته شده شعار مذهبی شیعی وجود دارد. در کتیبه غربی اتمام مسجد که با مضمون: «ایام الدوله سلطان المعظم مالک الرقاب الامم مولی ملوک العرب و العجم السلطان سعید بهادر خلدالله ملکه» نوشته شده و همچنین در کتیبه شرقی عبارت: لا اله الا الله محمد رسول الله علی ولی الله و نیز کلماتی چون «علی»، «محمد»، «علی» بر گنبد شمالی نوشته شده است. بنابراین مشخص می‌شود که در دوره ابوسعید نیز از شعائر شیعی استفاده شده و احتمال می‌رود به خاطر رفع اختلافات مذهبی و قومی از عبارات شیعی و یا عرب و عجم بر روی سکه‌ها استفاده نشده باشد. همچنین واژه‌های دیگری چون: نعم الله النصر، السلطان العالم العادل، الحمد لله، عزالدین والدین، و... وجود دارد که گرایش سیاسی خاصی را نشان نمی‌دهد.

روی سکه:

لاالهالاالله محمد رسولالله

ابوبکر عمر عثمان علی

فسیکفیکهماالله و هوالسمیع العلیم

<http://tokakate.virtualave.net>

پشت سکه:

ضرب فی ایام دوله السلطان الاعظم ابوسعید

خلدالله ملکه نعمالله النصر

روی سکه:

لاالهالاالله محمد رسولالله

ابوبکر عمر عثمان علی

<http://tokakate.virtualave.net> فسیکفیکهماالله و هوالسمیع العلیم

پشت سکه:

فی ایام دوله السلطان الاعظم ابوسعید

خلدالله ملکه

الحمدلله

روی سکه:

<http://tokakate.virtualave.net>

لاله‌الله محمد رسول‌الله صلی‌الله علیه

ابوبکر عمر عثمان علی

پشت سکه:

السلطان العالم العادل بهادرخان خلد ملکه

<http://tokakate.virtualave.net>

روی سکه:

لاله‌الله محمد رسول‌الله ابوبکر عمر عثمان علی

پشت سکه:

السلطان ابوسعید عزالدین والدین

روی سکه:

لاله‌الله محمد رسول‌الله

<http://tokakate.virtualave.net>

ارسله بالهدی و دین‌الحق تبارک‌الذی بیدها الملک و هو علی کلشری قدیر

پشت سکه:

ضرب السلطان‌العظم مالک رقاب‌الامم ایلیخان العالم ابوسعید خلدالله ملکه

نتیجه گیری

تحولات هنری و نگرش‌های سیاسی و مذهبی روی سکه‌های ایرانی دارای حرکت و روند ثابتی است. مسکوکات حکومت‌های ایرانی پیش از ظهور اسلام تقریباً دارای یک اسلوب و ویژگی مستقل و قابل تعریف می‌باشند. به طوری که نقوش و نوشتار روی آن‌ها به‌جز مواردی که در بازشناسی و هویت‌بخشی ضرب‌کننده سکه را نمایان می‌سازد در سایر موارد بر یک اسلوب از پیش تعیین شده قرار داده شده است. این موضوع در زمانی که سکه‌ها با نام مسکوکات اسلامی و با طراز اسلامی ضرب گردید نیز تداوم یافت. سکه‌های پیش از استیلای حاکمان ایلیخانی بر ایران را اگرچه نمی‌توان کاملاً یکنواخت و بدون نوآوری دانست، اما می‌توان آن‌ها را از جهت استفاده از نقوش حیوانی و تا حدودی هندسی فقیر دانست. حضور

مغولان و شکل‌گیری حکومت ایلخانان در ایران فصل جدیدی در نقوش و شعائر روی سکه‌ها ایجاد نمود. برای نخستین بار عناصر و نوشته‌هایی بر روی سکه‌ها نقر گردید که به مذهب رسمی ارتباطی نداشت و ادیان و مذاهبی را اشاعه و تبلیغ می‌نمود که جایگاه مهم و مؤثری در جامعه ایرانی نداشتند ولی از ابزارهای سیاسی و حکومتی در جهت تبلیغ مذهب خود بهره‌برداری می‌نمودند. بی‌گمان کیفیت و کمیت سکه‌های ایلخانی تا صفوی با توجه به تنوع اسامی ضرب‌خانه‌های نقر شده روی سکه‌ها و گستره جغرافیایی ضرب‌خانه‌ها و همچنین کیفیت ضرب سکه‌ها از جهت تنوع نقوش حیوانی و هندسی روی آن‌ها قابل تأمل است. چرا که فعالیت ضرب‌خانه‌ها می‌تواند نشانه‌ای مبنی بر گسترش تجارت و اقتصاد و نیز رونق حیات شهری در این دوره باشد. از طرفی نقوش به کار گرفته شده روی سکه‌های دوران مذکور، مستلزم ریشه‌یابی و فهم دقیق نقوش استفاده شده، می‌باشد. نتایج و دستاوردهای این پژوهش را می‌توان چنین جمع‌بندی کرد: مقطع مورد پژوهش از ادوار مهم تاریخ ایران دوره اسلامی در تحولات ضرب سکه است. با توجه به این که بسیاری از حکام و فرمانروایان در دوره زمامداری خود از شعائر شیعی و اهل تسنن استفاده نموده‌اند، به نظر می‌رسد به کارگیری شعائر شیعی بر روی سکه‌های حاکمانی که به استناد منابع تاریخی دارای مذهب تسنن بوده‌اند نشانه جایگاه تسنن امامی باشد. مفصل‌ترین نوشتارها و شعائر مذهبی بر روی سکه‌های دوره اولجایتو وجود دارد. این موضوع در دوره حکومت سرداران تقریباً به همین شکل ادامه یافت. تسامح و تساهل مذهبی ایلخانان موجبات توسعه و رونق ضرب‌خانه‌ها از نظر نوع نقوش و تعداد آن‌ها گردید. تأثیرات عقاید محلی، فرهنگ چینی و مغولی، مبلغان مذهبی و حکومت‌های همجوار در نوع نقوش روی سکه‌های این دوران تأثیرگذار بوده است. دوره ایلخانی را از منظر استفاده از نقوش و شعائر مذهبی بر روی سکه‌ها در دوره اسلامی می‌توان در اوج یک منحنی قرار داد و سیر نزولی این حرکت را با ظهور و شکل‌گیری حکومت‌های محلی، تیموریان و ترکمانان مشاهده نمود.

منابع

- اشپولر، برتولد (۱۳۷۴)، تاریخ مغول در ایران، ترجمه محمود میرآفتاب، چاپ پنجم، تهران: علمی و فرهنگی.
- اقبال آشتیانی، عباس (۱۳۶۵)، تاریخ مغول، چاپ ششم، تهران: امیر کبیر.
- بویل، ج.آ. (گردآورنده) (۱۳۸۱)، تاریخ ایران، پژوهش دانشگاه کمبریج، ج ۵، ترجمه حسن انوشه، چاپ پنجم، تهران: امیر کبیر.
- بیانی، شیرین (۱۳۷۰)، دین و دولت در عهد مغول، ج ۱، چاپ دوم، تهران: نشر دانشگاهی.
- پیگولوسکایا، ن.و. (و دیگران) (۱۳۵۴)، تاریخ ایران از دوران باستان تا پایان سده هیجدهم میلادی، ترجمه کریم کشاورز، چاپ چهارم، تهران: پیام.
- ترابی طباطبایی، جمال (۱۳۴۷)، سکه‌های اسلامی (دوره ایلخانی و گورکانی)، نشریه شماره ۳ آذربایخان شرقی، تبریز: مؤسسه گراور و چاپ شعاع.
- _____ (۱۳۵۳)، سکه‌های متنوع از اباق‌آن، بررسی‌های تاریخی، شمار ۶، سال نهم.
- _____ (۱۳۵۰)، سکه‌های شاهان اسلامی ایران ۲، بی‌جا: نشریه شماره ۵ موزه آذربایجان شرقی، آبان.
- رشیدالدین فضل‌الله (۱۳۵۸ ق. / ۱۹۴۰)، تاریخ مبارک‌غازانی، داستان غازان خان، به سعی و اهتمام کارلیان، هرنفورد انگلستان: مطبعه ستفن اوستین.
- _____ (۱۳۶۲)، جامع‌التواریخ، به کوشش بهمن کریمی، ج ۲، چاپ دوم، تهران: اقبال.
- سرافرازی، عباس (۱۳۸۹)، «گرایش‌های سیاسی، مذهبی ایلخانان براساس مسکوکات ایلخانی»، پژوهش‌های تاریخی، فصلنامه علمی- پژوهشی دانشگاه اصفهان، دوره جدید، سال دوم، شماره ۱.
- سرفراز، علی‌اکبر؛ آورزمانی، فریدون (۱۳۸۳)، سکه‌های ایران از آغاز تا دوران زندیه، چاپ سوم، تهران: سمت.
- عقیلی، عبدالله (۱۳۶۰)، «سجع در سکه»، مجله آینده، سال هفتم، شماره ۳.

- گروسه، رنه (۱۳۵۳)، امپراتوری صحرانوردان، ترجمه عبدالحسین میکده، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

- مرتضوی، منوچهر (۱۳۷۰)، مسائل عصر ایلخانان، تهران: آگاه.

- _____ (۱۳۳۸)، «تکمله بر مقاله دین و مذهب در عهد ایلخانان ایران»، مجله دانشکده ادبیات دانشگاه تبریز، سال یازدهم، شماره ۴۹.

- مورگان، دیوید (۱۳۷۳)، ایران در قرون وسطی، ترجمه عباس مخبر، تهران: طرح نو.

- مجموعه موزه قلعه فلک الافلاک

-American Numismatic Society.

-www.hordecoins.flag

-www.ilkhanid. Coin

-http://medievalcoins.ancients.info

-www.tokakte.virtualave.net

